

›staro‹ i

›novo‹

u

arhitekturi

i

urbanizmu

Fraza »odnos starog i novog« kao i samostalno izdvojeni pojmovi te antiteze toliko su uvriježeni u razgovorima i pisanju o složenom problemu odnosa postojeće arhitekture starih gradova i one koja se gradi danas ili će se graditi sutra, da su, banalizirani, gotovo sasvim izgubili smisao. Razmatrajući odvojeno te pojmove i značenje njihova apsolutiziranja i suprotstavljanja, pokušat ću pokazati unutrašnju nelogičnost antiteze, njenu neodrživost sa stajališta suvremene teorije umjetnosti i urbanizma, kao i suvremene konzervatorske i arhitektonske prakse.

U stvarnosti postoje samo individualna arhitektonska djela, koja povezana međusobno, rastu u naselja i gradove i traju u vremenu kao živi organizmi. Pojedinačno djelo kao neodoljivi dio cjeline i cjelina kao zbir pojedinačnih. Suštinska je suprotnost u odnosu individualnih arhitektonskih djela unutar urbane cjeline i u odnosu cjeline prema pojedinačnom, a može se riješiti u njihovu dijalektičkom jedinstvu. Izdvajanje nekih sporednih aspekata tog realiteta, kao što su »staro i novo«, »visoko i nisko«, »kamenno ili žbukano«, »otvoreno i zatvoreno« itd., te svodenje čitavog kompleksa pitanja na bilo koji od tih antitetičkih parova kategorija, ugrožava stvarno i potpuno vrednovanje bitnog problema — odnosno pojedinačnog i cjeline —, prijeti izopačavanjem kriterija analize, a zatim i promašajem praktičnog postupka na njoj baziranog. Prihvaćajući mehanički antitezu »staro i novo« kao suštinsku i primarnu često se naime implicitno: a) usvajaju formalističke definicije koje svode i prošlu i suvremenu arhitekturu na niz simplicistički izdvojenih manifestacija (s obzirom na konstrukciju, materijal i oblik), i b) prema tako površno shvaćenoj arhitekturi primjenjuju se dva različita kriterija i sistema vrednovanja. Međutim, dok je problem definiranja arhitektonskog djela mnogo složeniji nego se često vjeruje, kriterij valorizacije mora biti jedinstven: kriterij arhitektonski i urbanistički, koji uključuje tu dijalektiku suprotnosti pojedinačnog i cjeline i implicira u pojedinačnom objektu i gradu kao cjelini sve komponente individualnog organizma, iako ne uvijek i cjelovitog umjetničkog djela.

Uvriježeni modaliteti odnosa prema »starom« i »novom« pokazuju najčešće ozbiljne nedostatke subjektivne jednostranosti i formalističke površnosti priklanjajući se pretežno »starom« (u smislu koji pojam ima u novinarskom opticaju). Aktivan i pozitivan odnos u pitanju koje razmatramo moguć je, naprotiv, samo s jedinstvenog stajališta i to »novog«, a ne »starog«. Samo sa suvremenih pozicija prema arhitekturi i urbanizmu može se proučavati, čuvati i pozitivno djelovati u »starim« gradovima i na »starim« objektima. Jedinu suvremenu moguću pristup nije u podvajanju arhitekture na »staru« i »novu«, već u traženju

rješenja suprotnosti pojedinačnog i cjeline u njihovoj vitalnoj sintezi. Tek pod tim kutom gledanja moći će vremenski i stilsko kronološki kriteriji zauzeti u valorizaciji ono mjesto koje im realno pripada.

staro

Zapravo se o toliko kurentnom pojmu već dugo nije poveo razgovor.

Šta je »staro«? Postoji teoretski i praktički aspekt pitanja: 1) Kada nešto zaslužuje epitet »staro« (nakon pet stotina, dvije stotine, pedeset ili deset godina?) i šta označuje taj pridjev osim tog (neodređenog) trajanja? 2) Šta je, unutar bilo kojeg od tih vremenskih raspona, konkretni arhitektonsko-urbanistički sadržaj toga istog pojma?

1

Kako se već odavno u konzervatorstvu, u teoriji i praksi zaštite spomenika, vremenske granice cnoga što se štiti povlače sve bliže, čas je da se kaže da je napokon anahronizam uopće ih spominjati. Iako se u praksi već proglašavaju spomeničkim cjelinama i čitavi urbani kompleksi, nikada nije dovoljno jasno rečeno da kriterij starosti ne može biti apsolutiziran, odnosno (što je isto samo s drugog pola), da odsutnost starosti ne može biti dovoljan razlog za izuzimanje od zaštite. Jedan je od latentnih apsurdna »zaštite spomenika«, prakse koja je u suprotnosti s teorijom, da se danas već štite spomenici svih vremena, svih stilova i kategorija, po veoma širokoj skali raznorodnih vrijednosti, ali samo pod uvjetom da — nisu moderni, da nisu suvremeni.

Spomenici secesije su, naravno, općepriznati kao spomenici, ali je isto tako svakom jasno da je i Kovačićeva »Burza« u Zagrebu — spomenik. Vjerojatno ne treba dokazivati da je i Iblerova arhitektura spomeničke vrijednosti (da li ne treba?), a nakon toga, koji suvisli razlozi mogu negirati da niz Planićevih, Galićevih, Haberleovih, Denzlerovih, Kauzlarićevih itd. objekata predstavljaju također spomenike? Može li postojati spomenik suvremene arhitekture koji bi potpadao pod zaštitu kao i svaki drugi spomenik prošlosti? A ako i moderna arhitektura može biti spomeničkog značenja, zar i ona nije ugrožena, zar i ona ne može biti (i nije) uništavana, katkad neposredno nakon nastanka? Štiti li konzervatorska služba samo spomenike prošlosti ili štiti spomenike arhitekture? Posebno je zanimljiva analiza recentnih nadogradnja katova u »staroj« jezgri donjogradske (arhitektura XIX/XX st.). U tim primjerima simplifikacija »starog« na uskoću prozorskih otvora i simetriju prozorskih osi, kao i na

žbukane površine fasade, i strogo pridržavanje tih »principa« kod dogradnje, pod parolom »poštivanja« stare arhitekture, doveli su zapravo do negacije njenih osnovnih vrijednosti: kompozicije i proporcije fasade, dosljednosti dekorativnog sistema. Ali istodobno time je, naravno, negirana i moderna arhitektura koja je već prije 30 godina iste probleme kreativno rješavala, a rješava ih i danas.¹

Zaštita spomenika mora se protegnuti na sve spomenike, i to po kompleksnom sistemu vrednovanja; ona ne može podrediti svoje kriterije niti jednoj izdvojenoj kategoriji, pa tako ni starosnoj. Stupanj »starosti« ili naprosto prisutnost »starosti« (bilo u apsolutnom historijsko-vremenskom okviru stoljeća i epoha ili u antropometričkom relativnom smislu »ljudskog vijeka« kao jedinice), kao jedna od važnih komponenata vrijednosti, definirana je odavna. »Vrijednost starosti« (»Alterswert«) je, međutim, samo jedna u nizu kategorija u vrednovanju spomenika, jer je već A. Riegl koji ju je najtemeljitiije definirao odmah postavio i kategoriju »vrijednost novog« (»Neuheitswert«) kao drugi pol istog pojma.² — A šta je zapravo »novo«? Ako izuzmемо doslovan kronološki kvantitativni kriterij, koji je podjednako neodrživ kao i u definiranju starog (jer, je li novo samo ono što se upravo gradi, ili u posljednjih deset ili pedeset ili sto godina?), novo je u kvalitativnom smislu sve ono što ne imitira i ne ponavlja, što je individualno, što je u svom vremenu i za svoj ambijent novo. Sve, dakle, što je kreativno, bilo je u svoje vrijeme novo i ostaje novo i neponovljivo i za nas i danas. Predominancija historijsko-vremenske komponente u vrednovanju umjetničkog djela zasniva se na postavkama nauke druge polovice prošlog stoljeća kada je »nauka o umjetnosti« (Kunstwissenschaft) formirana i klasificirana u područje povijesti (Kunstgeschichte). A po ustaljenom običaju, izbjegavajući tobože subjektivizam, smatralo se da povijesna nauka ne može obrađivati ništa što nije »staro« bar pedeset godina, jer ne bi imala »distancu« i »naučnu objektivnost«. Ta prividno naučno objektivna postavka pretpostavlja, sasvim nenaučno subjektivno, da bilo koja epoha

u odnosu na prošlost može biti »objektivna« samo ako je zadovoljen kriterij dovoljne »starosti« materije koja se obrađuje. A čitava historija ljudskog duha pokazuje neprestano variranje i mijenu sudova i ocjena, stavova i shvaćanja jednih te istih pojava u prošlosti. U toj kontinuiranoj promjenljivosti jedina je konstanta vjerovanje da je »naša« epoha, najzad, prva što se prema pojavama u prošlosti odnosi objektivno. Našoj zabludi o tome da možemo biti objektivni u interpretaciji prošlosti adekvatna je samo naša zabluda da ne možemo (u istoj mjeri) biti objektivni prema pojavama sadašnjosti. Ne bi trebalo dokazivati: svatko tko priznaje čovjeka kao historijsko, individualno i društveno, a ne apsolutno biće, mora usvojiti nužni relativizam; naš odnos prema prošlosti (pa i sadašnjosti) ne može biti drugačiji nego naš, suvremen.

Svjestan kontinuiteta svojih zabluda, čovjek se na osnovi iskustva pokušava kontinuirano korigirati, maksimalno objektivizirati sudove. Ali jedino u što se možemo pouzdati jest naš suvremeni, historijsko-subjektivni odnos koji nismo nikada i ničim kadri negirati i nadići. Nauka ima samo bdjeti da naši stavovi i postupci budu zaista suvremeni, da budu u skladu s onim što se danas zna i kako se danas najbolje može. Na žalost, upravo su u tome česta najdublja razočaranja i najveći padovi: interpretacije arhitektonskih djela su podjednako zastarjele i nesuvremene kao i praktički postupci unutar starih urbanih formacija. Danas više nije nužno, pa ne može biti ni opravdano, da se umjetnosti prošlosti pristupa samo s historijskog aspekta. I njoj se mora pričati kompleksno. Priznanje vitalne individualnosti umjetničkom djelu (als Ganzheit, Individualität — Sedlmayr), kad je riječ o arhitekturi, obavezuje da svaki objekt iznova spoznamo u njegovu integritetu i zatim u odnosu na širi prostorni organizam u koji se uklapa (Mitte), a budući da su sve vrijednosti zastupane ne samo u različitim omjerima, nego i značenjima i međuznačenjima, to će i rezultati istraživanja, kao i ocjene, nužno biti kompleksni.

U historijsko-urbanističkim istraživanjima, jednako kao i u praksi zaštite i graditeljstva, nemoguće je praviti pregradu između prošlog i sadašnjeg stvaralaštva. Ma kako malo dolazila praktički u obzir zaštita spomenika suvremene ili moderne arhitekture, teoretsko usvajanje te mogućnosti manifestiralo bi dokidanje nasilnog reza u kontinuitetu stvaralaštva, kojim je bio negiran ljudski, a to znači historijsko-individualni odnos prema baštini.

Strah koji u rutinskoj praksi konzervatorstva često postoji pred priznavanjem ravnopravnosti »novome« ne samo da je neosnovan, nego je, kako pokazuje ta ista praksa — nefunkcionalan. Unatoč mehaničkom zabranjivanju novih intervencija u »staro«, ono (to postojeće) teško stradava, uništava se i propada. Ali

¹ Dovoljno je usporediti još uvijek suvremeno rješenje s terasom na dograđenom katu kuće na uglu Boškovićeve i Palmotičeve ulice u Zagrebu (arh. S. Planić, 1938) i poslijeratne nadogradnje na zapadnoj strani Draškovićeve, koje svojom besmislenošću nisu ni »historijske«, ni »moderne«. (Vidi »Telegram«, juni 1968). — O problemu međurelacija postojećeg ambijenta i novogradnji u Zagrebu pisao sam također, formulirajući iste principe koje ovdje branim, povodom izgradnje zgrade »Željpo« još 1963. (»Staklena palača na starom trgu«, »15 dana«, god. VI, br. 14).

²

A. Riegl, Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung, 1903.

ako je istina da ne postoji razlika, da je staro i novo jedinstveno, onda je to bolest istog organizma i, kad strada »staro«, moralo bi trpjeti i »novok«. I zaista može se gotovo na svakom konkretnom primjeru dokazati da je upropaštavanje bilo kojeg starog spomenika ili ambijenta novim arhitektonskim zahvatom značilo ujedno izdaju principa moderne arhitekture. Teoretski je nezamisliv kvalitetan suvremen i moderan zahvat koji bi mogao u isto vrijeme uništiti vrijednosti nekog postojećeg spomenika ili biti negativan faktor u nekoj ambijentalnoj cjelini. Jer je jedan od osnovnih postulata moderne arhitekture individualno, ali i kompleksno rješavanje zadataka, a u svakom zahvatu u sklopu postojeće arhitekture i »odnos prema starom« jedna je od funkcija koju treba riješiti i zadovoljiti, a ne zaobići ili negirati. Ako ona nije riješena, ne može se govoriti o kvalitetnom rješenju na osnovi suvremenih principa, bez obzira na to što djelo može zadovoljavati formalističke kriterije »modernog« po zastarjelim metodama analize (koje se nerijetko primjenjuju i na modernu umjetnost).

2

Ako se prvo pitanje — o samoj definiciji »starog« — moglo najprikladnije razmatrati na području konzervatorstva, drugo nas pitanje — o sadržaju — vodi u domenu historijsko-umjetničkog istraživanja.

Pretpostavimo da smo u definiranju »starog« prihvatili najširu granicu (»sve što već postoji«), koja ujedno dokida vremensku granicu prema novom (ali to više ističe kvalitativnu relaciju), postavlja se pitanje: a koliko »toga« ima, šta je to i šta znači? Koliko poznajemo tu arhitekturu, te ruralne i urbane formacije koje smo zatekli, u kojima i uz koje živimo i djelujemo, o kojima govorimo, pišemo, zauzimamo stavove i donosimo zakone. U mnogo slučajeva govorilo se i sudilo autoritativno iako tek po predodžbama nastalim na osnovu fragmentarnih i letimičnih impresija, umnoženih per analogiam i proširenih po principu pars pro toto. Da bi se uopće moglo čuvati graditeljsko nasljeđe, a to danas znači kompleksno čuvati, revitalizirati, restaurirati, adaptirati itd., treba prije svega znati što postoji i kolika i kakva mu je vrijednost. Dosad smo mogli braniti, izlagati, predlagati i zalagati se za našu arhitektonsko-urbanističku baštinu, ali je ipak ostajala bitna činjenica: u cjelini — malo smo je poznavali. O tome neposredno svjedoče i monografije o našim gradovima. Čak i za najbolje istraženo jadransko područje ima ih vrlo malo, a i one značajnije bile su rađene neprikladnim metodama (više arhivsko-historijski nego arhitektonsko-urbanistički) pa su ostale necjelovite u sadržaju (tretirajući izdvojeno pojedine spomenike, najčešće samo sakralne a tek usputno po-

fane) i u dokumentaciji (bez arhitektonskih snimaka). I oni kvalitetni primjeri u tom žanru sadržavali su samo skroman izbor fotografija (kao Scheleyerova (1910) ili Brusiceva (1924) monografija o Rabu), dok su naprotiv Ivekovićeve mape u izdanju »Jadranske straže« tridesetih godina bile — iako dragocjene — samo slikovnice dalmatinskih gradova. Čak i Split, grad kojem je nesumnjivo bilo posvećeno najviše pažnje u nauci i koji je obrađen u nizu specijalnih historijsko-umjetničkih studija iz različitih aspekata, još uvijek nije obuhvaćen cjelovitom monografijom.

Na području historijsko-urbanističkih studija prekretnicu čini knjiga M. Preloga »Poreč, grad i spomenici«, Beograd 1957. Zahvaljujući primjeni suvremenih principa cjelovitog istraživanja i dokumentacije, tu su po prvi put u nas obrađeni svi spomenici (sakralni i profani) svih epoha pojedinačno i u svom urbanističkom međuznačenju, sistematski su analizirane osnovne jedinice urbane kompozicije (stambeni blokovi) kao zasebne cjeline, i sam grad kao cjelovit organizam u evoluciji i sadašnjem stanju, a u obilnoj dokumentaciji težište je prebačeno na arhitektonske snimke (tlocrte, presjeke, nacрте fasada, arhitektonske detalje).

Značenje toga djela ne iscrpljuje se samo u domaćoj historijsko-urbanističkoj bibliografiji: iskustva i metode rada na toj monografiji (gdje u grupnom radu surađuju arhitekti i historičari umjetnosti na terenu) Prelog je postepeno prenio na grupu suradnika u Odsjeku za povijest umjetnosti i kasnije u Institutu za povijest umjetnosti, koja je, razvijajući dalje metode istraživanja i dokumentacije, obrađivala zatim niz gradova, pa i pojedine regije od Novigrada u Istri do Cavtata.³

Na osnovi učestalosti pojava i problema u razmjerno velikom broju istraženih starih urbanih cjelina postalo je s vremenom jasnije što su najaktualniji zadaci, a postepeno se mogao naslutiti i smjer njihova rješavanja.

Međutim, sve su takve akcije, bez obzira na »aktivn« odnos promatranja i metodičnost analiza, te naučnu objektivnost i perspektivnost zaključka kojoj se teži, ipak — s obzirom na spomenike i na njihovu egzistenciju — najčešće bile i ostale samo pasivne registracije stanja. A usporedo s tim duhovnim reaktiviranjem prema arhitektonskoj baštini postojala je i postoji njena (isto tako aktivna) negacija: direktno

3

Radna grupa u prosjeku broji deset članova (historičari umjetnosti, arhitekti, fotograf) obradila je u toku osam godina ove urbane cjeline: 1960 — Plomin, Bale, Lovreč, Gračišće (u Istri); 1961 — grad Cres, 1962 — Krk, Rab i Rijeku Dubrovačku (ljetnikovci renesansni i barokni); 1963 — Ston i Mali Ston, te obalni pojas od Stona do Zatona (naselja i pojedinačni objekti); Cavtat, 1964 — Župu Dubrovačku (čitav teritorij), Šumet, Lapad, Sipan, 1965 — Novigrad, Umag, Buje; Lopud, Koločep; Korčulu, 1966 — Hvar, Pelješac (čitav teritorij), 1967 — Dubrovnik (početak).

uništavanje, degradiranje diletantskim intervencijama u samo tkivo, i, posredno, promjenom situacije u ambijentu kojem pripada (vizuelno, prostorno i sadržajno). Prilikom svakog ponovnog odlaska naših ekipa na teren radi revizije registriran je katastrofalan porast te negacije, nesvjesne i pasivne destrukcije »ambijentalnih vrijednosti«, pojedinih »detalja«, »spomenika«, pa i spomeničkih kompleksa. Svi znamo o čemu je riječ, samo podsjećam: umjesto renesansnih ili gotičkih prozora (u jednostavnijim primjerima često renesansni su samo po formatu, bez ikakva reljefna ukrasa npr.) probijeni su »novi«, obrtnički nemušti, nesuvremeni i nehistorijski podjednako; maknuti su i uništeni arhitektonsko-skulpturalni detalji ili su spolirani u obnovljenu kuću odnekud drugdje (kad se ljubav i mržnja prema umjetnosti prošlosti manifestira na istom primitivnom emotivno-intelektualnom nivou, ni posljedice ne moraju biti bitno različite); i kao bitno uvijek nanovo i redovito gušenje slobodnih prostora dogradnjama, obesmišljavanje prostorne organizacije i komunikacija unutar objekata, izvana i iznutra destrukcija logike prostora, konstrukcija, materijala, formata i oblika, negacija higijene i zdravlja, degradacija ljepote. Ukratko, **djelatnost neznačajka i rušilačka protiv svih principa suvremene arhitekture i urbanizma i samim tim, naravno, i protiv arhitekture i urbanizma prošlosti.**

Konstatiramo dakle klasičan rascjep romantične prirode, ali s realistično katastrofalnim posljedicama: dok nekoliko stručnjaka opisuje, istražuje i arhivira, izgrađujući u duhu predodžbu o gradovima — legija ih investitora u stvarnosti sustavno razgrađuje (ona je najčešće financijski isto tako impotentna kao i likovno, što nadoknađuje upravo diletantizmom u gradnji). Tako arhitektonski objekti iz svoje realne materijalne egzistencije prelaze postepeno u papirnato-arhivsko stanje, a urbanistička stvarnost (uz zvuke novinskog lamentiranja doduše) postepeno ali sigurno mijenja lik, poprimajući neodoljivo izgled sredine kakva jesmo (kakva je svaka dok se ne provede specijalizacija i dok se ne nametne odgovorna društvena organizacija) — mediokritetska i malograđanska.

Glavna razorna snaga postojećih urbanih vrijednosti i smetnja revalorizaciji arhitektonske baštine u gradovima i samih starih gradova divlje je i stihijsko dograđivanje, pregrađivanje i razgrađivanje.

U svim istraženim gradovima, naseljima i regijama ne postoji plan ni program arhitektonske aktivnosti koja bi perspektivno riješila problem cjeline, ni definirani principi za pojedinačne zahvate u međuvremenu. A praksa pojedinačnih zahvata i rješenja nagriza i narušava postepeno ono najvrednije: ravnotežu cjeline. Potrebno je suvremene metode istraživanja povezati s planiranjem i arhitektonskom praksom. Tek u kompleksnom spoznavanju svakog objekta kao individualnog organizma i u isto vrijeme kao dijela većeg orga-

nizma (stambenog bloka, kvarta, grada) može se na osnovi stanja i potreba jasno izdiferencirati nužnost primjene određenog stupnja i tipa intervencije: od najstrože konzervacije ili rekonstrukcije istaknutog spomenika do izgradnje potpuno novog objekta na nekoj ruševnoj parceli sa svim međustupnjevima kreativnih simbioza postojećeg i novog. Ne možemo primjenjivati dvije metode pristupa: zastarjelu za stare i suvremenu za nove gradske organizme. Kao što se nova naselja ne izgrađuju stihijski pojedinačno nego planski, tako je potrebno djelovati cjelovito i planski i unutar starih formacija; drugim riječima, umjesto improviziranih pojedinačnih zahvata i konzervatorskih rješenja svakog pojedinačnog slučaja potrebno je izgraditi urbanističke planove razvitka starih gradova.⁴ To znači, kao i u svakom drugom suvremenom naselju, razraditi pitanja komunikacija, izgrađenih i zelenih površina, zona stanovanja i trgovine itd., iako građevni fondus već postoji. Treba sagledati urbanu cjelinu iznova i riješiti je kao cjelinu, suvremeno. Budući da ima neusporedivo više zadanih uvjeta nego u novoplaniranim gradovima, to je programiranje svakako neusporedivo teže i složenije, ali zato to privlačnije za kreativne urbaniste i arhitekte. Tek tada bismo mogli od izdvojenog rješenja pristupiti rješavanju pojedinačnog unutar urbane cjeline i riješiti odnosno uskladiti te suprotnosti. Iako u teoriji smatramo da su nam stari gradovi vrijedni upravo kao cjelina po svojim arhitektonsko-urbanističkim »ambijentalnim« a ne samo izdvojenim »spomeničkim« vrijednostima, praksa se nužno (s obzirom na to da cjeline nisu obrađene) usmjeruje još uvijek samo pojedinačnom. A i u tom djelovanju (konzervatorskom, graditeljskom, pa i kritičarskom) umjesto **ukupnosti** arhitektonsko-plastičnih vrijednosti najčešće je pažnja koncentrirana isključivo na **fasadu** umjesto na čitav složeni prostorni organizam, a odnos prema ambijentu reducira se na pitanje visinske podudarnosti — **gabarita**.

Tu bi dakle trebalo nešto »novo«. I time smo dotakli drugi pol antiteze.

ново

Šta je »novo«? Već je istaknuta besmislenost doslovnog kvantitativno-kronološkog tumačenja toga pojma i potreba da se on **odredi kvalitativ-**

4

Potreba integriranja starih jezgri u nove prostorne i životne cjeline i kontinuirane suradnje službi zaštite i urbanističkih pravilno je istaknuta i definirana u zaključcima stalne konferencije gradova na Ohridu 1967. godine. Zaštita spomenika kulture u gradovima, Beograd, septembar 1967 godine (str. 259—263). Problemi realizacije tog programa vrlo su složeni i u totalitetu stoje tek pred nama.

no, kao ono što je zaista novo, dakle, što ne ponavlja, što je individualno i kreativno i u tom smislu neponovljivo. Ono što je bilo u svoje vrijeme i u svom ambijentu novo, ostalo je novo i za nas i danas.

Upravo je suvremena teorija umjetnosti, postavljajući i razvijajući neke od principa našeg odnosa prema djelima likovnih umjetnosti uopće, omogućila da bolje shvatimo odnos između arhitektonskog djela i urbane sredine što smo istakli kao fundamentalnu antitezu problema i sintezu rješenja kao što je teorija moderne arhitekture tražila duboko u prošlosti dokazuje svoje legitimnosti u kreativnom kontinuitetu i jedinstvu svojih postulata s osnovnim principima arhitekture uopće.⁵ Radilo se o identitetu kreativnosti, a ne o formalnim paralelizmima. Suvremene analize »starog« pokazuju i dokazuju da prekida i loma između stare i nove arhitektonske kreacije nema i ne može biti, jer smo mi, s jedinstvom svojih stavova koje ispoljavamo podjednako prema pojavama prošlosti kao i suvremenim (bez obzira na sadržaj pojedinih ocjena), jer smo dakle mi, jer je čovjek sam — taj koji povezuje i u kojem se povezuje. Kontinuitet i tradicija može se održati samo kreacijom — jer je to ono što je u tradiciji živo — a ne imitacijom.

U našim urbanim formacijama na Jadranu, kao i drugdje, ključni arhitektonsko-urbanistički problem nije u sukobu arhitektonske baštine i moderne arhitekture, već u tome što one nisu suprotstavljene, nisu povezane, nisu integrirane. Moderna arhitektura, a to znači naši najiskusniji arhitekti starije i srednje generacije, kao i najtalentiraniji među mladima, nisu planski i svjesno angažirani i uključeni u rješavanje jednoga od najsluženijih zadataka moderne arhitekture: arhitektonskih zahvata unutar postojećih urbanih ambijenata (što s obzirom na teškoće može biti privlačno upravo za kreativne arhitekta). Umjesto toga, dok se na osnovi konstatacija brojnih slučajeva pojedinačnih promašaja suvremenog graditeljstva teoretski »principijelno« raspreda o nemogućnosti povezivanja moderne arhitekture i stare — u isto se vrijeme u praksi kontinuirano dopušta da se uz staro i oko staroga gradi na način koji je ispod nivoa umijeća i kvalitete da bi se uopće moglo govoriti o arhitekturi. Kompleksne analize arhitekture dvadesetak gradova od istarskog Novigrada do Cavtata pokazale su da ona ne propada samo sada i

5

Tako je Le Corbusier posegnuo do Parthenona (»Vers une architecture«, Paris 1923), a Giedion je neposrednom »novom tradicijom« moderne arhitekture smatrao već baroknu arhitekturu Rima (»Time, space, architecture«, Harvard 1941), i u pojedinim slučajevima prizivao je paralele s prehistorijom (»Architektur und Gemeinschaft«, Hamburg 1956).

danas: rušilo se u XV stoljeću kao i u XVIII, renesansa je podjednako uništavala romaničke kuće kao što su se u XIX pregrađivale renesansne. A sve što se gradilo »novo« u prošlosti također nije bilo uvijek vrijedno ni sretno uklopljeno u postojeće. Međutim, dok su sve te epohe, negirajući ponešto iz građevnog nasljeđa, to istodobno donekle supstituirale djelima svoga vremena po diktatu novih potreba, ostajući u mjerilu vrijednosti koje je odgovaralo realnim mogućnostima historijskog časa (što je rezultiralo stanovitom cjelovitošću koja je odražavala povezanost životnih interesa i potreba tih komuna), naše vrijeme — industrijska epoha koju karakterizira dominacija naučnog istraživanja, planskih i sistematskih akcija i društvenog upravljanja — nije uopće obuhvatilo to građevno nasljeđe, nego ga je prepustilo stihiji na periferiji zbivanja, u žabokrečinstim rukavcima daleko izvan toka matice.

Primjer Raba: Revizija stanja u Rabu pokazala je da je u pet godina uništeno (pregrađivanjem) 10 posto spomenika stambene arhitekture od romaničkih do prošlostoljetnih. U isto je vrijeme izgrađen samo jedan objekt suvremene arhitekture. Sve su ostalo nadomjestili primjerci onoga specifičnog malograđanskog graditeljstva naših naglo poraslih, a još neprovarenih metropola, pa tako uz mediteransku arhitekturu (a pod mediteranskom arhitekturom u širem smislu razumijevam podjednako prehistorijske ovalne kuće na Kreti kao i djela Pier Luigija Nervija i sve ono što se kreativno dogodilo u međuvremenu) tvrdoglavo uporno niču svake godine nove fasade i kuće po standardu zagrebačkih maloposjedničkih »villen-predgrađa« ili degradiranih otočkih sela. A smatramo da to zaista nije objektivna izraz naših mogućnosti. Nedostatke treba tražiti u društvenoj organizaciji zadatka.

Danas, nakon istraživanja cjelokupnih gradskih, pa i regionalnih organizama (a ne samo inventiranja probranih spomenika), napokon smo kadri cjelovitije sagledati probleme i određenije postaviti zadatke. Ali te zadatke ne može rješavati teoretičar i historičar arhitekture, nego arhitekt, stvaralac. Jer i kad je riječ o najstrožoj rekonstrukciji i restauraciji, osim sasvim tehničkih zadataka (isklesati i umetnuti nekoliko klesanih kvadara u fasadu, ili prema jednom postojećem izraditi tri nova doprozornika, ili zazidati neki naknadno probijen otvor) uvijek ostaje niz arhitektonsko-likovnih problema: od suštinskog pitanja prostorne organizacije unutrašnjosti, do detalja koje nameće potreba da se ustakli prozor ili izvedu nove vratnice. Uz konceptijske historijsko-umjetničke premise — sve su to arhitektonsko-likovni problemi, a ne tehnički, što dokazuje niz objekata gdje se »anonimnošću« i bestrasnošću rješenja unutar starijih kompleksa pokušala izbjeći (pretpostavljena) nespojivost s »modernim«, pa je rezultat ipak bio — nametljiva

monotonija u najboljem slučaju, ako nije drečavi nesklad.

U odnosu prema realnoj egzistenciji i stvarnoj sudbini našega građevinskog nasljeđa bitno je povezivanje historijsko-urbanističkih analiza s urbanističkim programiranjem i planiranjem i arhitektonskim projektiranjem.⁶ Zajedničkim preuzimanjem zadatka pokazalo bi se da se »staro i novo« smatra neodvojivim. Problem njihova odnosa i egzistencije — antiteza stanja — može se dokinuti samo u sintezi akcije.

Suradnja postignuta u regionalnom planiranju morala bi se proširiti na suradnju arhitekata i historičara umjetnosti u realizaciji. Još ne postoje potrebne organizacione forme, ni praksa, ali je očito potrebno na širokoj skali povezati snage u kontinuiranom, također grupnom radu, s ciljem da se uz pojedinačna ostvarenja i pomoću njih razrade neki osnovni principi i kriteriji projektiranja u tim specifičnim uvjetima zatečenih formacija. Uz praktične zadatke trebalo bi metodski razrađivati i pojedine probleme koji se učestalo, ako ne i redovito javljaju: u vezi s materijalima i konstrukcijama, terasama i dvorištima, vertikalnim komunikacijama, ugradnjom sanitarija itd. Studijska razrada odnosa novih funkcija i zatečenih oblika i njihova primjena i provjera na konkretnim zahtevima nesumnjivo bi donijela neke rezultate i omogućila da se fiksira »obavezni minimum« funkcionalne logike i oblikovne kvalitete, iznad kojeg će se uvijek moći uzdići svaka individualna kreacija, ali ispod kojeg ne bi smjelo da se spusti prosječno rješenje (a što je dosada bilo gotovo redovito). Dok su kreativni arhitekti isključeni iz razrade te problematike u cjelini (što bi moglo biti motivirano, iako ne i prihvatljivo, samo kad bi se dosljedno provodili principi strogog »konzerviranja« i »restauriranja« svih objekata unutar zaštićenih gradskih cjelina), dotle se najmanjnim snagama, neiskusnim arhitektima, pa čak i tehničarima (Rab), dopušta da malo-pomalo nagrizažu, demoliraju, unakazuju ono što obično deklariramo kao jednu od najvećih vrednota. Umjesto kreativnih zahvata koji bi valorizirali kvalitetu postojećeg i tradiciju konkretno, time što bi nastavili na istom nivou kvalitete, a ne izvanjskih oznaka »stila« — uništava se organska cjelina posredno i neposredno, a sve uz prividno poštivanje nekih formalnih karakteristika »starog«, koje su same po sebi

6

Prelogova intencija u prevladavanju rascjepa historičara i arhitekata, teorije i prakse, izražena simbolički već principom da uvijek na terenu arhitekti rade zajedno s historičarima, realizirana u nekim zahtevima na spomenicima u Poreču, dobila je svoj konačni oblik u suradnji Instituta za povijest umjetnosti s Urbanističkim institutom u radu na regionalnom planiranju Istre ili »Južnog Jadrana«, što su ujedno primjeri suvremenog integralnog tretiranja društvenog razvoja i života u širem ali konkretnom okviru prostora i vremena.

jednako besmislene kao i sva membra disjecta. Naša suvremena arhitektura, kao i svaka arhitektura svih vremena i nacija, ima kvaliteta i promašaja, ali je sigurno da samo s njom, a ne protiv nje, možemo riješiti zadatak valoriziranja naše arhitektonske baštine. Naš daljnji korak morao bi biti da arhitekta, u najkreativnijem smislu riječi, pozovemo u stare gradove, a da iz njih istjeramo diletante, i tako dokinemo anarhiju sitnog poduzetnika, koja unatoč svim zakonskim ograda i pregradama danas dominira.⁷

Jedna od smetnji za aktivnu suradnju teoretičara, historičara i arhitekata, osim nezdravih navika, svakako je i sistem odgoja novih kadrova, o čemu bi trebalo jednom posebno govoriti, ali se postojeći nespornosti mogu uvijek prevladati u studijskim grupama i nakon redovitog studija. (Jedan problem već sam dotakao: historičari umjetnosti, pa i onda kad su u funkciji konzervatora, često prekidaju svoje usavršavanje i interes za sve ono što je mlađe od onih pola stoljeća »ljudskog vijeka«, i što izlazi iz okvira iluzije o takozvanoj objektivnosti; arhitekti pak nedovoljno aktivno i kreativno usvajaju kontinuitet arhitekture sadašnje i prošle, kao jedinstva.)

Kao što je upravo suvremeno projektiranje u praksi moderne arhitekture razvilo principe i metode rada u grupama kod svih većih i složenijih zadataka, tako bi i arhitektonski zahvati u postojeće arhitektonsko-urbanističke komplekse, kao nesumnjivo jedan od najtežih i najsloženijih zadataka suvremene arhitekture, trebalo da budu razrađivani u aktivnim i po mogućnosti brojnim grupama. Tu će se moći jasno diferencirati i specificirati i uloga teoretičara i historičara arhitekture i arhitekata, a jasno je da će prvi dominirati u fazi razrade i postavljanja zadatka, a drugi u konkretnom rješavanju. Teoretičari i historičari ne mogu zadatke arhitekture, dakle likovne, kreativne, umjetničke, prepuštati mediokritetskim izvodačima da rade po uputama, ali ne mogu ni očekivati da će se kreativni arhitekti angažirati, ako im se ne da puna sloboda stvaranja. Naravno, danas se sloboda ne može shvatiti ni romantički nebulozno, ni idealistički anarhično. Definicija slobode kao shvaćene nužnosti podjednako zadovoljava individualno-gnoseološke kao i sociološki-historijske kriterije. Ne treba se dakle bojati, a još manje boriti protiv te slobode stvaranja

7

S obzirom na navike mišljenja i ustaljene koncepcije nužno je unaprijed se ograditi od vjerojatnih simplifikacija zahtjeva aktivnog učešća suvremene arhitekture u starim ambijentima: ne zalažemo se za radikalno pregrađivanje starih gradova, nego smatramo da bi se tek kreativnom intervencijom suvremenih arhitekata u sistematskom i programiranom radu u zajednici s historičarima i teoretičarima arhitekture mogla dokinuti anarhija koja već postoji u praksi i koju je, kao što pokazuju istraživanja, 20 godina bilo nemoguće obuzdati pojedinačnim rješavanjem, parcijalnim zaštićivanjem i pasivnom »obranom«.

arhitekata u starim gradovima: nemamo šta izgubiti osim onoga što smo, braneći druge pozicije, već izgubili i neprestano gubimo. A samo tako bismo mogli dobiti pravu arhitekturu u kojoj jedino može dostojno živjeti i staro i novo. Slobodu po citiranoj definiciji shvaća i najkreativniji i najrevolucionarniji dio moderne arhitekture. Upravo je shvaćanje kompleksnih realnih uvjeta i nužnosti (od ekonomskih, tehničkih, konstruktivnih, do urbanističkih, vizuelnih, likovnih) i njihovo rješavanje u stvaralačkoj sintezi uvjet za kvalitetno djelo moderne arhitekture. A jedna je takva »nužnost« činjenica da je na tom istom prostoru, gdje mi sad živimo i hoćemo nešto raditi i stvarati, već prije nas netko živio, radio i nešto stvorio i da svako naše djelo mora skladno urasti u živo tkivo grada da bi oboje živjelo. Ne prijeti opasnost starom od novog. Praksa dokazuje da stvarnu opasnost nekoj dostignutoj arhitektonsko-urbanističkoj kvaliteti predstavlja primitivizam i diletantizam, kao i mehanička primjena zastarjelih »teoretskih« formula i formalističkih rješenja. Nemamo prava poistovetiti taj diletantizam i formalizam sa čitavom novom i suvremenom arhitekturom, koja je jedina pozvana i jedina može da zaista spasi postojeće vrijednosti, što ovako, izvan njenog okvira, amputirane tobožnjom posebnom brigom — odumiru izjedene parazitima i bakterijama samovolje likovno neobrazovanih i arhitektonski bezosjećajnih investitora, projektanata i poduzetnika. Dok je u urbanističkim planovima moguće tretirati »stari« grad kao bijelu mrlju usred »novog« (kao što je to bilo kod nas!), dotle će ne samo stanje u prvom biti beznadno i zapušteno, već i u drugom parvenijski nadobudno. Jer, kao što nema i ne može biti poštivanja starog bez priznavanja novog, tako nema i ne može biti ni kvalitetno novog bez oslona na kvalitetu tradicije. Arhitektura je jedno i nerazdvojivo.